

İslam Ve Din Bilimleri*

Jacques WAARDENBURG**

Çev.: Dr. Ramazan ADIBELİ***

Özet

Dini fenomenler incelenirken bir tarafta pozitif, metinsel, tarihsel ve sosyal olgular diğer tarafta ise dini bir nitelik

* Jacques Waardenburg, *Islam et science des religions. Huit leçons au Collège de France*, Diffusion Les Belles Lettres, Paris 1998, s. 41-48'in çevirisidir.

** Jacques Waardenburg, 15 Mart 1930'da Hollanda'nın Haarlem şehrinde dünyaya geldi. Hukuk tahsilinden sonra Amsterdam Üniversitesinde Teoloji tahsiline devam ederek bu bölümden 1952'de mezun oldu ve aynı yıl C.J. Bleeker'in danışmanlığında Fenomenoloji ve Dinler Tarihi alanlarında master eğitimini tamamladı. Daha sonra Leiden Üniversitesi'nde, La Haye Institute of Sociale Studies'de ve Paris École Nationale des Langues Vivantes (Yaşayan Diller Milli Okulu)'ta Arap Dili ve İslâmî İncelemeler alanında ihtisas yapan Waardenburg, birçok Arap ülkesini ziyaret ettikten sonra Paris'te Louis Massignon'un danışmanlığında araştırmalar yaptı. 1961'de Amsterdam Üniversitesi Teoloji Fakültesinde *L'İslam dans le miroir de l'Occident* (Batı'nın Aynasındaki İslam) teziyle doktorasını tamamladı. 1964-1968 yılları arasında Los Angeles California Üniversitesi'nde görev yaptı. 1968-1987 yılları arasında Utrecht Devlet Üniversitesi'nde İslam ve Fenomenoloji konularında dersler verdi. 1987 yılında Lozan Üniversitesi Teoloji Fakültesine Din Bilimleri Profesörü olarak tayin edildi. Muhtelif dillerde birçok eser ve iki yüze yakın makalesi yayımlanan Waardenburg, 20 Haziran 1995'te *İslam ve Hristiyanlık, Bir Diyaloğun Meçhulleri* isimli veda dersini verdikten sonra yaş haddinden dolayı emekliliğe ayrıldı. Waardenburg'un en önemli eserlerinden birkaçı şöyledir: *L'İslam dans le miroir de l'Occident* (Batı'nın Aynasındaki İslam), 3. bsk., La Haye 1970; *Classical Approaches to the Study of Religion: Aims, Methods and Theories of Research* (Dinin İncelenmesine Klasik Yaklaşımlar : Araştırma Amaçları, Metotları ve Teorileri), 2 c., The Hague 1973 ve 1974; *Reflections on the Study of Religion: Including an essay on the work of Gerardus van der Leeuw* (Din İncelenmesi Üzerine Düşünceler : Gerardus van der Leeuw'un Çalışması Üzerine Bir Deneme İle Birlikte), The Hague 1978; *Des dieux qui se rapprochent : introduction systématique à la science des religions* (Biribirlerine Yaklaşan Tanrılar : Din Bilimlerine Sistematiik Giriş), Genève 1993; *Profiles and International Developements in the Scholarly Study of Religion* (Dinin Bilimsel İncelenmesinde Profiller ve Uluslararası Gelişmeler), Bern 1995; *İslam et occident face à face. Regards de l'histoire des religions* (İslam ve Batı Karşı Karşıya. Dinler Tarihinin Bakış Açısı), Genève 1998; *Muslim Perceptions of Other Religions : A Historical Survey*, (ed.), Oxford 1999.

*** Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Arş. Gör. Dr. e-mail: adibelli@erciyes.edu.tr.

taşıdıkları ölçüde bu olguların inananlar nezdinde taşıdıkları özel anlamlar yer almaktadır. Bu makale, İslam'a ilişkin konular incelenirken her iki boyutun da hesaba katılarak nasıl bir yol izlenilmesi gerektiği hususu üzerinde durmaktadır.

İslam And The Sciences Of Religions

Abstract

The study of religious phenomena presupposes that we have in one side positive, textual, historical, or social facts, and in the other side the specific significations they take for believing people as long as they have a religious quality. This article deals with the fact that these two dimensions have to be taken in account when studying Islamic matters.

1. Din Bilimleri ve Yaklaşımları

Din Bilimleri, Beşeri ve Sosyal Bilimler alanında yer almakta olup, bir yandan özellikle Dinler Tarihini, karşılaştırmalı Din incelemelerini ve Din Fenomenolojisini, diğer yandan da Din Sosyolojisini, Din Antropolojisini ve Din Psikolojisini içermektedir. Din Bilimleri, amacı, dini olguları ve bunların anlamlarını tespit etmek, izah etmek ve anlamaktan ibaret olan ampirik ve rasyonel yöntemlere tabidir. Din Bilimleri, "olgular" olarak işlemek için dini verileri "objektif"leştirmekte, daha sonra da ilgili kişiler ve gruplar için bunların anlamlarını incelemektedir. Din Bilimleri, özel fenomenler kadar dini sistemlerin bütününe göz atabilmektedir.

Özel fenomenlere olgular şeklinde yaklaşmak, nispe-

ten basit bir şey olsa da dini bütününe aynı tarzda yaklaşmak hemen problemlili bir hâl almaktadır. Dinlerin fiilen özel "olguları" mı oluşturduğu, yoksa ya da bu dinlere yalnızca olguların bileşimi olarak mı yaklaşmak gerektiği konusunda bir tespit bulunmak hakikaten zor görünmektedir. Araştırmacı, bir dine yaklaşırken kaçınılmaz olarak, farklı akımlara mensup kişilerin veya grupların her birinin dini sisteme dair kendi özel yorumlarıyla karşıya gelmektedir. Az çok özümsemiş ve tutarlı olan bu okumalar, incelenmekte olan sisteme ilave oldukları için analiz esnasında görmezden gelinemezler. Öyle görünüyor ki dinleri inşa eden şey, yorumlardır; bunun tersi değil. Bu durum, araştırmacının, özellikle de Epistemoloji alanında ihtiyatlı olmasını gerektirmektedir.

Sonuç itibariyle Din Bilimleri, dini fenomenleri ya da dinleri birer obje olarak ele aldığı anda iki temel tespit ortaya çıkmaktadır. Bir yanda, bizatihi problem oluşturan bir durum söz konusu olsa da, metinsel, tarihsel veya sosyal olgularla karşılaşırız. Diğer yanda bu olgular, dini bir nitelik taşıdıkları ölçüde inananlar açısından özel bir anlam kazanmaktadır. Bu sübjektif boyut, düşünce tarzlarını ve dolayısıyla da toplumları çoğu zaman ilerlettiği için bizim için son derece önemlidir. Dini verilerin bilimsel incelenmesi, olgularla bunların anlamları arasında net bir ayırım yapmaktan geçmektedir. Dini olguların düzgün bir çözümlemesi, hiçbir durumda bunların inananlar nezdindeki anlamlarını bir yana bırakmamalıdır. Tam aksine, dini fenomenlerin ve dinlerin anlamlarının bilimsel ve eleştirel incelenmesi, kanaatimce Din Bilimlerinin çoğu zaman ihmal edilen önemli bir yönünü teşkil etmektedir.

Gerçekliğin unsurlarına ilişkin dini okumaların analizi meselesi bizi ilerdeki sayfalarda meşgul edecektir. Gerçek-

ten de bana öyle geliyor ki yorum meselesi, hakikat ve gerçekliğe ilişkin her tür meseleden önce gelmektedir. Bu yeni izah tarzı, keyfi ya da yanıltıcı görünebilse de inananlarda bulunan ve kavranması söz konusu olan bir anlamı meydana çıkarmaktadır. Sübjektiflik, dini bilincin karakteristiği olsa da onu mutlaka hesaba katmak gerekmektedir.²

Şu hâlde Din Bilimlerinin İslami incelemelere spesifik katkısı, her şeyden önce din kavramının daha iyi oluşturulmasından ve bu genişletilmiş dini veriler alanının yeniden sorgulanmasından ibarettir. Araştırma konusunda - Müslümanlar arasında olduğu kadar araştırmacılar arasında- İslam'a ilişkin alışlagelmiş bazı telakkilerin yapı bozumu, din olarak İslam hakkında yeni yaklaşımlara yol açmıştır. Bence problematik, - ilgili inananlar kadar Batı kamuoyu tarafından da- temelde irrasyonel bir gerçeklik olarak kabul edilen bir araştırma konusu, yani bir "din"e rasyonel biçimde nasıl giriş yapılacağı meselesi etrafında yoğunlaşmaktadır. Aşağıda bu rasyonel araştırma çabasının imkânını ve meşruluğunu gösterebilmeyi ve İslami incelemelerde yeni perspektifleri göstermeyi umuyorum. İslami fenomenleri, tarihsel anlamları ya da sosyal işlevlerine göre sadece olgular olarak değil, aynı zamanda bunların sübjektif dini anlamlarına göre ele almaktayız. Ampirik olarak işleyen bu araştırma, kanaatimce Din Bilimlerinin İslami incelemelere en iyi katkısını temsil etmektedir -tabii ki yeterince kaynağa sahip olmak şartıyla-

Örneğin, İslam'ın Kuran üzerine temellendiği yönündeki kabul, bu kitabın Müslümanlar tarafından "İslami" vasfını üstlenen her şeyin nihai normu olarak kabul edildiği

² Örneğin bkz. *Actes du Colloque Idéologies islamiques contemporaines*, Lausanne, 6-7 Aralık 1993. Koord. Jacques Waardenburg. Université de Lausanne, Cahiers du Département interfacultaire d'histoire et de sciences des religions, N° 3, Mayıs 1995. Örneğin bkz. J. Waardenburg, "La dimension internationale des idéologies islamiques" (s. 64-84).

gerçeğini dikkate almak şartıyla ancak uygun biçimde anlaşılacaktır. Bu normatif ve mutlak karakter, öncelikle Kuran'ın Müslümanlar tarafından mucizevi bir vahiy olarak kabul edilmesinden ileri gelmektedir. Bilimsel tabirle Müslümanların Kuran'ın ilahi bir vahiy olduğuna ve İslam'ın "mutlak" bir din olduğuna inanmaları, belirleyici bir unsur oluşturmaktadır. Araştırma için sonuç itibarıyla Kuran ve İslam'ı bizzat oluşturan şeyi tespit etmek yeterli değildir. Fakat bunların Müslümanların nezdindeki "sübjektif" anlamı son derece önemlidir. Dolayısıyla Din Bilimlerinde İslam'ı biz "bizatihi" bir din olarak değil, Müslümanlar için özel bir dini değere sahip bir gerçeklik olarak değerlendiriyoruz. Bu yaklaşıma göre Kuran bizatihi kutsal bir kitap değil, Müslümanların dini, yani "kutsal" bir karakter atfettikleri bir kitaptır.

İlk etapta dinlerin, kendi tarihleri ile zenginlik kazanan ve toplumlara kendini empoze eden spesifik birimler oldukları doğru olmakla beraber bu durum, eleştirel bir düşünceyi de çağırılmaktadır. Genellikle "din" olarak nitelendirilen şey, çok daha geniş ve heterojen kültürel ve sosyal geleneklerden gelen unsurların bir toplanması olarak değerlendirilebilir. Bu unsurlara dini bir anlam atfedilmesi, çoğu zaman bunların harikulade ve "başka" bir kaynaktan gelen, zaman dışı ve sıradan mekânın dışında yer alan unsur, eylem ve motivasyonlara dayandığına inanılmasından dolayıdır.

Gelenekler bizatihi dini değildir; yalnızca "dini olarak" algılanan bazı unsurlar bu şekilde değerlendirilebilir. Böylece söz konusu olan artık basit gündelik olgular değil, bir grup ya da kişi için dini bir anlam taşıyan işaretler ve sembollerdir. Bu unsurlar, anlam çekirdekleri olarak görünmekte ve düşünce sisteminin kalbinde yer alabilmektedir.

Böylece bu bakış açısıyla dinler, diakronik olarak daha geniş kültürel geleneklere dâhil olan alt kültürlerdir ya da senkronik olarak daha geniş sosyal birimlerin parçası olan alt topluluklardır. Özellikle, evrensellik iddiası taşıyan mesajı, yeni ve müesses toplumdan farklı bir dini topluluk için temel teşkil eden bir kurucuya bağlı olarak ortaya çıkan dini sistemlerde bir dinin kendini inşa ederek kültürel ve sosyal farklılıkların ötesine geçerek yayıldığı görülebilmektedir.

Din Bilimleri açısından çeşitli dini sistemlerin her biri, spesifik bağlamlarda devam eden ve gelişen inşaları temsil etmektedir. Din Bilimleri alanındaki araştırmacılar da dâhil olmak üzere bu dinlerin dışında yer alan kişilerin bu inşalarda sorumluluk payının bulunduğunu da ilave edelim.

1. Özel Bir Durum: İslami Hareketler

Tüm dini fenomenler gibi İslami hareketler de çok sayıda yorum için elverişlidir. Burada, İslam ile ilgili özel yorumlardan ilham alan sosyal ve siyasal faaliyet biçimleri ile karşı karşıyayız. Bunlardan kaynaklanan gruplar ve hareketler çokluğu içinde özellikle (bir kısmı sadece şiddete başvurmayı savunan) tam olarak siyasi yönelimli, (tesanüt ve adalete vurgu yapan) daha ziyade sosyal yönelimli ya da daha çok ahlaki ve dini yönelimli olanlar ayırt edilebilmektedir. Tüm bu hareketler, Müslümanları, kendi İslam'larını bütünüyle yaşamaya davet etmektedir. Dolayısıyla bunları, *davet* (çağrı) hareketleri diye adlandırıyoruz. Bu hareketler, spesifik İslami referanslar taşımakta ve çoğu zaman da ya Kuran metni aracılığıyla doğrudan Allah tarafından empoze edildiği ya da mutlak din olarak kabul edilen İslam ile alakalı olduğu için mutlak biçiminde değerlendirilen normlar bütününe ait olduklarını iddia etmektedir. Dolayısıyla söz konusu olan bu hareketler, dini oldukları kadar sosyo-

politiktirler.

Bu hareketleri daha iyi anlayabilmek için genel olarak Müslüman toplumlardaki sosyal ile dini olan arasındaki doğrudan bağlantıları hesaba katmak gerekmektedir. Duruma göre sosyal durumlar dini şartlandırmakta, bazen de aletleştirmektedir ama aynı zamanda din de sosyal hayata elzem bir normatifik kazandırmakta ve böylece prensip olarak değişiklikler getirebilmektedir. Dini liderler (ulema ve şeyhler) çoğu zaman sosyal bir nüfuza ve prestije sahiptir; bu durum da sosyal ve siyasi liderleri, dinin varlığını dikkate almaya zorlamaktadır.

İslami hareketleri incelemek için İslam'a atıfta bulunan gündelik geleneksel sosyal bir uygulamadan başlamak daha uygun olmaktadır. Bir sosyal düzen, hasıl olan problemlere karşı gelemes duruma geldiği zaman yön kaybetme durumu gözlemlenmektedir. Birçok İslami hareket, böylece genellikle Kuran, Şeriat ya da sadece "İslam" ile özdeşleşen normatif ve sarsılmaz bir İslami temele doğru yenilenmiş yönelim çabaları gibi görünmektedir. Böyle bir taahhüt ve kökleşme tam olarak "din" ya da "iman" diye ortaklaşa adlandırılan şeye yani, düşüncenin rasyonel ötesi bir kaynağına, dokunulmaz normatif bir otoriteye, yeni bir sosyal düzenin ve yenilenmiş bir hayatın saf ve kutsal kökenine ulaşma çabasına tekabül etmektedir. İslami hareketlerin söylemleri, Kuran'a atıfları çoğaltmakta ve hem bu ampirik üstü "kaynağı" hem de buna sevk eden dini radikalleştirmekte ve hatta mutlaklaştırmaktadır. Bu fenomen, monoteist dinlerin tarihinde sıklıkla gözlemlenmektedir.

Herhalde tamamen dini olan bu eğilimde çağdaş İslami hareketlerin sıra dışı dinamiğinin akla yakın izahlarından birini görmek gerekmektedir. Gerçi bunlar, sefalet, adaletsizlik, çatışma ya da güç istismarı perspektifi içinde

yer almakta ama durumlarının şöyle bir özelliği var ki telkin ettiği itiraz atılımı, militan bir İslam ve ileri derecede normatif bir İslam biçiminde ifade edilmektedir. Bu gerçeklik, iki çözümlene gerektirmektedir: öncelikle, bu hareketlerin ekonomik ve sosyo-politik kökenini ve etkisini tespit etmek söz konusudur; Sosyal Bilimlerin görevi budur. İkinci aşamada, bu hareketlerin maksatlarını, telakkilerini, kutsal metinlere yapılan atıfları, İslami işaretlere ve sembollere müracaatı incelemek uygun olur; bu görev Din Bilimlerine düşmektedir. Apaçıktır ki bu hareketler, temel insani ihtiyaçları, ütopyaları, hayalleri ve bazen de son derece basiretli düşünceleri ifade etmektedir. Bu hareketler, İslam tesanütü ve savunması hakkında yeni söylemler de geliştirmektedir. Bazılarının da bazen mitolojiye çok yakın olduklarını da teslim edelim. Böylece, neredeyse mutlak bir otorite ile donatılmış makamlara güvenmeye eğilimli halklar içindeki hassasiyetler, duygular ve ihtiraslar doruk noktasına ulaşmaktadır.³

2. Gelenek ve Sistem Olarak İslam

“Müslümanların çoğu, İslam’ı dini [bir olgu] kabul ettikleri, daha net olarak bunların İslam’ı oluşturan işaretler ve sembollerde dini anlamlar gördükleri için İslam, dini [bir olgudur]” şeklindeki ifadem, bu anlamların incelenmesi için birkaç hermenötik işaret noktasının belirlenmesini gerekli kılmaktadır. İşte beş tanesi.

Birincisi, din olarak İslam, çok sayıda dini unsurdan (Kuran metinleri, hadisler, ritüel davranışlar, davranış talimatları, inanç ve dindarlık ifadeleri vs.) oluşmaktadır. Bu

³ J. Waardenburg, "L'İslam : une religion" (Leçon inaugurale), *L'İslam : une religion. Suiivi d'un débat : Quels types d'approches requiert le phénomène religieux ?* Red. Jacques Waardenburg ve Pierre Gisel, Genève, Labor et Fides, 1989, s. 17-50. Krş. aynı yazar, "Research, Communication and dialogue", *Recueil d'articles offert à Maurice Borrmans...* (Rome, PISAI, 1996), s. 255-271.

işaretler ve semboller, kültürel ve sosyal gelenekler içinde işlemekte ama aynı zamanda yerel gelenekleri aşan geniş bir “semiotik” sistem oluşturmaktadır. Ondan [İslam’dan], Müslümanlar arasında özel bir iletişimi mümkün kılan dini referanslı işaretlerin içinde yer aldığı bir şebeke olarak söz edebiliriz.

İkincisi, Müslüman toplumlar, karşılaştıkları zorluklara çeşitli yollardan karşı koyabilirler: Özellikle geçmişte benzer problemler halledilmişse İslam’a atıfla dini sisteminin içinden ya da İslam’a atıfta bulunmaksızın dışarıdan hareketle. Birinci yaklaşım, ileri derecede sembolik çözümler sunmakta, dini ve kültürel değerleri harekete geçirmektedir. İkincisi ise, örneğin toplumun “çetin” alanlarındaki (ekonomi, teknoloji) yeni problemlerle yüz yüze kalınması durumunda, özellikle de bu problemler dışarıdan dayatıldığında ve maddi meydan okumalar olarak görüldüğünde önem kazanmaktadır. Bunları İslami sisteme özgü biçimde ele alma arzusu çoğu zaman İslami bir Devlet ideali taşıyan “fundamentalist” ya da “entegrist” çözümlerle sonuçlanmaktadır. Ancak, bu tür zorluklar için kalıcı bir çözüm, çoğu zaman pragmatik ve hatta laik boyutlarda oluşmaktadır; yirmili ve otuzlu yıllar Türkiye’inde Mustafa Kemal bunun bir örneğidir. Aslında pragmatik olan İslami tercihlerin sunumu gibi uzlaşma formülleri de seçilebilir; ellili ve altmışlı yıllarda Mısır’da Cemal Abdunnasır böyle yapmıştır. Böylece pragmatik yaklaşımlarla sembolik yaklaşımlar arasında ilginç kombinasyonlar görünmektedir.

Üçüncüsü, İslami işaretler ve semboller sistemi, sürekli olarak çok çeşitli yorumların ve kullanımların konusu olmaktadır. 20. yüzyılda ortaya çıkan çok sayıdaki İslami ideolojiler bunun iyi bir örneğidir. Bu yorumların incelen-

mesi, titiz bir çözümleme çalışmasını gerektirmektedir.⁴

Dördüncüsü, İslami sisteme ilişkin yeni yorumlar ya da uygulamaların nedensiz yapılmadığına dikkat çekmek gerekmektedir. Başka sistemlerde olduğu gibi bunlar, günlük hayatın taleplerine cevap verebilmek için ya da sosyal ve psikolojik nedenlerden dolayı her zaman engeller ve zorlukların baskısı altında gerçekleşmektedir. Bu durum yine de bize, ruhun çöşkularını ve manevi motivasyonları unut-

⁴ Bu kavramsallaştırmaya nasıl ulaşıldığına dair sırasıyla bkz. J. Waardenburg, "Grundsätzliches zur Religionsphänomenologie", *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 14 (1972), s. 315-335; "Research on meaning in religion", *Religion, Culture and Methodology*. Ed. Th.P. van Baaren et H.J.W. Drijvers (Religion and Reason, 8), La Haye & Paris, Mouton, 1973, s. 110-136; "Islam studied as a symbol and signification system", *Humaniora Islamica*, 2 (1974), s. 267-285; *Reflections on the Study of Religion* (Religion and Reason, 15), Paris vs., Mouton, 1978; "Religionswissenschaft new style : some thoughts and afterthoughts", *Annual Review of the Social Sciences of Religion*, 2 (1978), s. 189-220; "The language of religion, and the study of religions as sign systems", *Science of Religion : Studies in Methodology*. Ed. by Lauri Honko (Religion and Reason, 13), Paris vs., Mouton, 1979, s. 441-457; "Religion unter dem Gesichtspunkt der religiösen Erscheinungen", *Religion als Problem der Aufklärung. Eine Bilanz aus der religionstheoretischen Forschung*. Hrsg. Trutz Rendtorff, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1980, s. 13-35; "Islamforschung aus religionswissenschaftlicher Sicht", *Ausgewählte Vorträge, XXI. Deutscher Orientalistentag*, Wiesbaden, Steiner Verlag, 1982, s. 197-211; "Assumptions and presuppositions in Islamic studies", *Rocznik Orientalistyczny*, 43 (1984), s. 161-170; "Über die Religion der Religionswissenschaft", *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 26 (1984), s. 238-255; "Islamic attitude to signs", *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*, Berlin & New York, Walter de Gruyter, Vol. 1, 1987, s. 392-400; "La science des religions aujourd'hui. Motivations et pistes de recherche", *Religiologiques*, 1 (1990), s. 9-36; "Humanities, social sciences and Islamic studies", *Islam and Christian-Muslim Relations*, I (1990), s. 66-88; "The problem of representing religions and religion", in *Religionswissenschaft und Kulturkritik*. Hrsg. Hans G. Kippenberg et Brigitte Luchesi, Marburg, Diagonal Verlag, 1991, s. 31-56; "In search of an open concept of religion", *La religion dans l'histoire : le mot, l'idée, la réalité*. Ed. Michel Despland et Gérard Vallée, Waterloo, Ont., Wilfrid Laurier Univ. Press, 1992, s. 225-240.

turmasın. Bu yorumlar, en tekelci egoizmden mükemmel ütopyaya kadar, gergin bir özerklikten açık bir evrenselliğe kadar uzanabilmektedir.

Beşincisi, gerçeğe ilişkin verilerin herhangi bir çözüm- lenmesi için anlam ve kavrayışların inşasının, kısaca dün- yanın tutarlı olmasının elzem oluşuna işaret edelim. Müs- lüman toplumlarda böyle bir anlam inşası, büyük ölçüde İslam'a atıfla yapılmaktadır. Böylece hayata anlam vermek, kişilerin ya da grupların özel maksatlarının İslami sistem içerisinde alınan işaret ve sembollerle etkileşiminden geç- mektedir.

Özet olarak, işaret ve semboller hazinesi olan bu İslami gelenekten hareketle dünyaya ilişkin çeşitli yorumlar ve aynı zamanda kendileri için bu işaretler sisteminin hem bir ifade aracı, hem bir iletişim tarzı, hem bir ümit kaynağı ve eyleme teşvik oluşturduğu Müslümanların farklı söylemleri gelişmektedir. Yönelimi her ne olursa olsun, "dini" diye ad- landırılan çevrelerde otantik olarak "İslami" kabul edilen dünya görüşleri geliştirmeye her zaman gayret edilmekte- dir. İslam'ın şu an yeniden canlanması, İslami sisteme atıf- ta bulunan söyleme oldukça çok şey borçludur. Geriye, bu- nun sadece bir söylemden ibaret mi olduğu yoksa gerçek- ten yeni bir cemaat bilincine varılması, hayat disiplini ve dinin inançla yani, yeni bir görüşle mi karşılaştığımız soru- sunu cevaplamak kalmaktadır.

Söylemlerin dışında eylem yer almaktadır. Belirlediği- miz teorik çerçeve içerisinde bazı işaret ve sembollerin ter- cihini ile bunların belirli bağlamlarda kullanımını arasındaki korelasyonlar gözlemlenmektedir. 20. yüzyıl boyunca genel- likle kurtuluş mücadeleleri, ihtilaller, savaşlar, sosyal pro- testolar ya da otoriter rejimlerin anlaşmazlığı ile sonuçla- nan kriz durumları, dini olanla siyasi olanının birbirine ka-

rıştığı yorumlara yol açmaktadır. Aslında İslami sistem aynı anda siyasi ve dini olan okumalara özellikle uygun gibi gözükmektedir.

Bu durumun, bizim yaklaşımımızı doğruladığını görmekteyiz. Siyasi olanla dini olanın böyle bir “karışımı” sadece dinden hareketle açıklanamayacak, hele de İslam gibi bir dine atfedilemeyecek olgusal bir veridir. Daha yakından bakıldığında hiçbir din siyasetten ya da en azından geleneğin veya dini sistemin bazı unsurlarının siyasi kullanımından tamamen bağımsız değildir. Gerçekten de siyasallaşma nedeni olan bizzat dinin kendisinden ziyade bir dinin unsurlarının kullanımınıdır.

Böylece İslam’ın bugünkü dinamiğinin iyi anlaşılması için “sübjektif” yönelimler kadar İslam’a atf yapıldığında mevcut olan sosyal ve siyasi güçlerin hesaba katılması bize zaruri görünmektedir. Dolayısıyla İslam’ı incelemek, sadece ondaki maneviyatı, hukuki normları ve ahlaki değerleri araştırmaktan ibaret olmayıp, dünyayı anlamlı hâle getirmek, hayatlarına bir anlam ve eylemlerine bir temel kazandırmak için grupların ya da kişilerin İslami sistemin özel unsurlarına niçin ve nasıl başvurduklarını anlamayı içermektedir.